

The Harms of Befriending the Enemies of God and the Believers (in the Political Upbringing of Children)

reza mahdianfa

Associate Professor, Department of Exegesis, University of Quranic Sciences and Teachings, Qom, Iran
rezamahtab52@yahoo.com

Abstract

One of the most important rights of parents is the religious upbringing of their children. Political upbringing is one of the areas of upbringing that parents and educators should not neglect. Correct political knowledge will prevent falling into the trap of enemies and will lead to correct activism in the political and social arena. Friendship with enemies and trust in them, especially the enemies of Jews and Christians, entails harms that a number of verses of the Quran have warned about. The purpose of this brief study is to pay attention to these harms by parents and educators in the political upbringing of their children. Using a descriptive-analytical method in referring to verses of the Quran and the interpretations of the sects; replacing the style of enemies with the religious character of Muslims in society, the sinister alliance of Jews and Christians against Muslims, entering the assembly of Jews and Christians; deprivation of divine guidance and deviation from the right path were identified as harms of trust and friendship with the enemies of God and the believers (especially Jews and Christians).

Keywords: harms of friendship, friendship with the enemies of God, friendship with Jews, friendship with Christians.

مفاسد موالاة أعداء الله والمؤمنين (في التنشئة السياسية للأطفال)

رضا مهديانفر

أستاذ مشارك، قسم التفسير، جامعة العلوم والتعاليم القرآنية، قم، إيران.

rezamahtab52@yahoo.com

ملخص

تُعد التنشئة الدينية للأبناء واحدة من أهم المسؤوليات الملقاة على عاتق الوالدين، وتُشكل التربية السياسية بُعداً من أبعاد التنشئة التي لا ينبغي للوالدين أو المربين إغفالها؛ إذ يقي الفهم السياسي السليم من الوقوع في شرك الأعداء، ويعزز المشاركة الملائمة في الساحتين السياسية والاجتماعية. وفي المقابل، فإن مصادقة الأعداء والثقة بهم - وتحديدًا الخصوم من اليهود والنصارى - تنطوي على عواقب وخيمة حذرت منها آيات قرآنية عديدة. تهدف هذه الدراسة الموجزة إلى لفت انتباه الآباء والمربين إلى المخاطر والمزالق المحتملة المرتبطة بالتنشئة السياسية للأطفال. ومن خلال اعتماد المنهج الوصفي التحليلي والاستناد إلى الآيات القرآنية وتفسير المدرستين الإسلاميتين الرئيسيتين، تحدد الدراسة جملة من العواقب الوخيمة المترتبة على وضع الثقة في أعداء الله والمؤمنين - وتحديدًا اليهود والنصارى - ومصادقتهم. وتشمل هذه العواقب: استبدال نمط الحياة الإسلامي بممارسات العدو، والتحالف المشبوه بين اليهود والنصارى ضد المسلمين، والانحياز إلى صفوفهم، وما يترتب على ذلك من حرمان من الهداية الإلهية وانحراف عن الطريق القويم.

الكلمات المفتاحية: مخاطر الصداقة، مصادقة أعداء الله، مصادقة اليهود، مصادقة النصارى.

آسیب های دوستی با دشمنان خدا و مومنین (در تربیت سیاسی فرزندان)

رضا مهدیان فر

دانشیار گروه تفسیر، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران

rezamahtab52@yahoo.com

چکیده

از مهم ترین حقوق بر عهده والدین، تربیت دینی فرزندان است. تربیت سیاسی یکی از ساحت های تربیت است که والدین و مربیان نباید از آن غفلت کنند. شناخت صحیح سیاسی مانع از افتادن در دام دشمنان و سبب کنشگری درست در صحنه سیاست و اجتماع خواهد شد. دوستی با دشمنان و اعتماد به آنان و به طور خاص دشمنان یهود و نصارا آسیب هایی را به دنبال دارد که شماری از آیات قرآن به آن هشدار داده اند. هدف از این پژوهش مختصر توجه دادن اولیاء و مربیان به این آسیب ها در تربیت سیاسی فرزندان است. با روش توصیفی-تحلیلی در مراجعه به آیات قرآن و تفاسیر فریقین؛ جایگزینی سبک دشمنان با سیره دینی مسلمانان در جامعه، اتحاد شوم یهود و نصارا علیه مسلمانان، ورود به جرگه یهود و نصاری؛ محرومیت از هدایت الهی و انحراف از مسیر درست به عنوان آسیب های اعتماد و دوستی با دشمنان خدا و مومنین (به ویژه یهود و نصارا) شناسایی شدند.

کلیدواژه ها: آسیب های دوستی، دوستی با دشمنان خدا، دوستی با یهود، دوستی با نصارا

مقدمه

تربیت سیاسی یکی از گونه‌های مهم تربیت و تا حدی مورد غفلت است. در این ساحت تربیتی هدف این است که متربی به یک شناخت صحیح (بصیرت) سیاسی دست پیدا کند تا در صحنه سیاست از لغزش مصون مانده و کنشگری صحیحی به نمایش بگذارد. عصر حاضر بیشتر با فناوری‌های نوینش شناخته می‌شود که از جدیدترین دستاوردهایش «هوش مصنوعی» است که همه اندیشمندان و دانشمندان و حتی سیاستمداران را سخت نگران کرده است. چنان‌که ارتباط گسترده و تا حدی ناگزیر نسل جدید با این فناوری‌ها گاه سبب نگرانی اولیا و مربیان شده و همواره به دنبال چاره‌اندیشی در این جنگ رسانه‌ای دشمن هستند. دشمن به مدد فناوری برتری که دارد همواره به دنبال فریب افکار عمومی به ویژه نسل جوان و نوجوان در جوامع اسلامی است. از این رو توجه به آسیب‌های دوستی و اعتماد به دشمنان خدا و مومنین (به ویژه یهود و نصارا) در تربیت سیاسی فرزندان ضرورتی انکارناپذیر است. زیرا که توفیق دشمن در این ساحت چه بسا به اختلاف افکنی در محیط خانواده‌ها و فروپاشی این نهاد اساسی رهاورد آن خواهد بود. در این نوشتار کوتاه به اختصار با روشی توصیفی-تحلیلی و با رویکرد کتابخانه‌ای به چند نمونه از آیات قرآن که به آسیب‌های دوستی با یهود و نصارا و دشمنان خدا و مومنین هشدار داده‌اند اشاره کرده‌ایم. از نگاه قرآن، دوستی و اعتماد به دشمنان خدا و مومنین چه آسیب‌هایی می‌تواند

داشته باشد؟ مهم‌ترین سوالی است که این نوشتار به دنبال یافتن پاسخ آن است.

آیات نهی کننده از دوستی با دشمنان

از آنجا که انسان دارای حیات اجتماعی و ناگزیر از رابطه با سایر انسان‌هاست؛ یکی از موضوعات حیات سیاسی-اجتماعی وی تنظیم روابط با مخالفان است. آیات پرشماری در قرآن به تنظیم روابط با هم‌کیشان و هم‌نوعان پرداخته و به فواید و آسیب‌های آن اشاره کرده‌اند. بعضی از آیات از رابطه ولایی و دوستی با کافران (آل عمران/ ۲۸؛ نساء/ ۱۴۴؛ مائده/ ۵۷ و ...) و شماری از آیات هم از رابطه دوستی با دشمنان خدا و رسول و مومنین (آل عمران/ ۱۱۸؛ مجادله/ ۲۲ و ...) و درآیاتی (مائده/ ۵۱) به طور خاص از رابطه دوستی با یهود و نصارا نهی شده است. بررسی همه این موارد از عهده این نوشتار کوتاه خارج بوده و به اختصار به بعضی از این موارد و با تمرکز بر آیه ۵۱ مائده (نهی از رابطه ولایی با یهود و نصارا) خواهیم پرداخت. یادآور می‌شویم یافته‌های پژوهش به تربیت سیاسی خانواده‌های شیعی محدود نبوده و عموم خانواده‌های مسلمان و حتی آزادگان جهان مخاطب این پژوهش هستند.

آسیب‌های دوستی با دشمنان

چنانکه اشاره شد امروزه دشمنان بشریت به مدد مجهز بودن به فناوری‌های نوین و نفوذ همه جانبه در خانواده‌ها در پی تسخیر افکار عمومی به نفع خویش هستند. اثرپذیری نوجوانان و جوانان از فضای مجازی زمینه‌ساز موفقیت دشمن

در جنگ رسانه‌ای و شناختی است. از این رو ضرورت دارد اولیاء و مربیان همواره آسیب‌های اعتماد به دشمن و برقراری رابطه ولایی (دوستی عمیق) با دشمن را در تربیت نسل جوان مورد توجه قرار دهند. این رابطه ولایی گاه در فضای حقیقی و حضوری و اختلاط فیزیکی رخ می‌نماید و زمانی دیگر در قالب فضای مجازی و ارتباط رسانه‌ای شکل می‌گیرد که در هر صورت مصداق رابطه ولایی بوده و مورد نهی پروردگار است.

۱. جایگزینی سبک دشمنان با سیره دینی مسلمانان در جامعه

خدای سبحان در آیه ۵۱ مائده، مومنان را از دوستی با یهود و نصاری برحذر داشته و با شدیدترین لحن آنان را تهدید می‌کند. همچنین در یک پیشگویی از آینده امرامت در اثر این دوستی با دشمنان خبر می‌دهد و می‌فرماید که اگر چنین کنید بنیه روش دینی خود را از دست می‌دهید و آن وقت است که خدای تعالی مردمی دیگر برمی‌انگیزد که امر دین را به دست گیرند و بنیه دین را بعد از انهدام به حالت اصلی و اولیش برگردانند (طباطبایی، ۱۳۵۸: ۵/۳۶۸). «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ». واژه «اتخاذ» به معنای اعتماد بر چیزی به منظور کمک گرفتن از وی برای کاری است (طبرسی، ۱۴۰۸: ۶/۳۱۸). همچنین گفته شده است: اتخاذ در اصل تصمیم به اخذ چیزی و عزم بر آن و تمسک به آن و همراهی پیوسته با آن است (صادقی، ۱۴۰۶: ۵/۸۶).

«ولاء» و نیز کلمه «توالی» به این معنا است که دو چیز یا چند چیز طوری نسبت به یکدیگر متصل باشند که چیزی از غیر جنس آنها در بین قرار نداشته باشد، و به عنوان استعاره در معنای نزدیکی استعمال می‌شود، حال یا نزدیکی از حیث مکان، یا از حیث نسبت و خویشاوندی، یا از حیث دین، یا از حیث صداقت و نصرت و یا اعتقاد (راغب، ۱۴۱۲: ۸۵).

در حقیقت ولایت به معنای نزدیک شدن و پیوند میان دو کس است، به گونه‌ای که مانعی میان آنها نباشد. این معنا در موارد گوناگونی مانند ولایت در معاشرت، ولایت در تقوی و ولایت در ارث و ... به کار می‌رود. علامه طباطبایی پس از ذکر معانی و موارد گوناگون ولایت، با قرینه گرفتن آیه «فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ» (مائده / ۵۲)؛ ولایت در این آیه را به محبت و مخالطت و به هم آمیختگی روحی معنا می‌کند (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۳ / ۳۶۹). روشن است این نهی در جایی است که آنان روابط خصمانه با مسلمانان دارند و اهل ایمان باید هشیار باشند. چنانکه مفسران نیز اشاره کرده‌اند: «خداوند از دوستی با یهود و نصاری که دشمنان اسلام و مسلمین هستند نهی می‌کند» (ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۳ / ۱۲۰) یا گفته‌اند: «افراد یا گروهی از مسلمانان با یهود و نصاری که با پیامبر و مومنین عناد دارند به امید نیاز به یاری آنان دوستی نکنند» (مراغی، بی‌تا، ج ۶، ص ۱۳۶). قرطبی هم می‌نویسد: «و - مَنْ يَتَوَلَّاهُمْ مِنْكُمْ» یعنی آنان را علیه مسلمانان یاری کند» (قرطبی، ۱۳۶۴: ۲۱۷/۶).

رابطه دوستی و اعتماد به یهود و نصاری سبب می شود تا اخلاق آنان در میان مسلمانان راه یابد و سیره دینی جامعه اسلامی که تضمین کننده سعادت انسان ها است، دگرگون شده و سیره کفر در میان مسلمانان جریان یابد که اساسش پیروی از هوای نفس و پرستش شیطان و خروج از راه فطری زندگی است (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۳/ ۳۷۲).

باید توجه داشت که خدای سبحان همواره در آیات گوناگونی به هم زیستی مسالمت آمیز حتی با پیروان سایر ادیان سفارش کرده (آل عمران: ۶۴) و رعایت عدالت حتی نسبت به دشمنان را در سرلوحه برنامه هایش قرار داده است (مائده/ ۸). لیکن منع از دوستی با یهود و نصاری به معنای ایجاد کینه و نفرت نبوده بلکه به دنبال ایجاد بصیرت در جامعه ایمانی بوده و نسبت به غفلت و سستی در این روابط هشدار می دهد: «مراد آیه شریفه کینه و دشمنی نیست بلکه بیداری فکری مومنان است که گرفتار تساهل و سستی در اندیشه و ساده لوحی در عمل نشوند. همان دو چیزی که از مجذوب شدن به ظواهر اشیاء و توجه نداشتن به پی آمدها و ریشه های آن ناشی می شود. این هشدار برای این است تا هم زیستی مشترک در پرتوهشیاری واقعی در اموری که همیاری اجتماعی در امور عام و قضایای مشترک را می طلبد انجام شود نه از روی غافل گیری» (فضل الله، ۱۴۳۹: ۵/ ۱۹۵). حاصل اینکه خداوند از مومنان می خواهد «با آنان مثل دوستان پاک و خالص دوستی نکنید و از آنان یاری نجویید» (آلوسی، ۱۴۱۵: ۳/ ۳۲۴).

در آیه ۲۸ آل عمران هم خدای سبحان می فرماید: مومنین نباید به جای اهل

ایمان، کافران را اولیاء خود بگیرند «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»؛ زیرا این امر سبب آمیختگی روحی با آنان شده و مومنین از سیره و اخلاق آنان اثر می پذیرند. «از قید «مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ» فهمیده می شود که منظور آیه این است که بفرماید اگر تو مسلمان اجتماعی و به اصطلاح نوع دوست هستی، باید حد اقل مؤمن و کافرا به اندازه هم دوست بداری، و اما اینکه کافرا دوست بداری، و زمام امور جامعه و زندگی جامعه را به او بسپاری و با مؤمنین هیچ ارتباطی و علاقه ای نداشته باشی، این بهترین دلیل است که تو با کفار سنخیت داری و از مؤمنین جدا و بریده ای و این صحیح نیست پس زنهار باید از دوستی با کفار اجتناب کنی» (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۱۵۱/۳).

۲. اتحاد شوم یهود و نصارا علیه مسلمانان

یکی از انگیزه های دوستی با دشمنان خدا و مومنین یاری جستن از آنان و امید بستن به کمک آنان نسبت به مسلمانان است. از این رو خدای سبحان هشدار می دهد که یهود و نصاری، حتی اگر با یکدیگر هم دشمنی داشته باشند در برابر مسلمانان اتحاد داشته و هرگز به یاری آنان نخواهند آمد.

این معنا با عبارت «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» در آیه ۵۱ مائده بیان شده است. آنان هرگز با مسلمانان هم بستگی نداشته و همواره به دنبال ضربه زدن به مسلمانان هستند. اسلام همه را به قبول حق، عدالت، مساوات و مواسات دعوت می کند که با خواسته های آنان که پیروی از هوای نفس، آزادی در شهوات

و لذت های دنیا و تبعیض در برخورداری از امکانات است ناسازگار است. «جمله «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» در مقام بیان علت فرمانی است که در جمله: «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ» آمده بود و معنایش این است که اگر گفتیم یهود و نصارا را اولیای خود مگیرید علتش این است که این دو طائفه در عین اینکه دو طائفه جدای از هم و دشمن هم هستند، در عین حال علیه شما مسلمانان یک دست و متحدند، پس در نزدیک شدن به آنها و در دوستی و محبت با آنها هیچ سودی برای شما نیست» (طباطبایی، ۱۳۵۲ ش: ۳/۳۷۳). آنان اولیای یکدیگر بوده و هرگز مسلمانان را علیه یکدیگریاری نخواهند کرد. زیرا تا زمانی که منافع خودشان و دوستانشان مطرح است، هرگز به شما نمی پردازند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴ ش: ۴/۴۱۰). همواره در طول تاریخ این اتحاد شوم بوده و حتی در صورت اختلاف و نزاع در میان خود در برابر مسلمانان جبهه واحدی تشکیل داده اند. چنانکه عهد و پیمان آنان ارزشی نداشته و قابل اعتماد نیستند زیرا پیمان شکنی از ویژگی های آنان است «إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ» (توبه/۱۲)؛ «فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ» (مائده: ۱۳).

۳. ورود به جرگه یهود و نصاری

یکی از پی آمدهای دوستی و اعتماد به یهود و نصاری این است که چنین فردی هرچند به ظاهر از مومنین است لیکن از یهود و نصارا به شمار می آید. «اینگونه مؤمنین راه هدایت خدا را که همان ایمان است سلوک نکرده بلکه راهی

را در پیش گرفته‌اند که یهود و نصارا آن را سلوک می‌کنند و به سویی در حرکتند که یهود و نصارا بدان سواروانند و راهشان بدانجا کشیده می‌شود که راه یهود و نصارا بدانجا منتهی می‌گردد» (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۳/۳۷۳). رهاورد اعتماد به دشمنان یهودی و نصرانی خروج از زمره اهل ایمان و ورود در شمار آنان است که محرومیت از آثار ایمان و هلاکت و نگون بختی از پی آمده‌های آن است.

۴. محرومیت از هدایت الهی

همچنین از پی آمده‌های این رابطه با یهود و نصارا محرومیت از هدایت الهی است. زیرا با این عمل یا به خویشتن ستم روا داشته‌اند یا به سبب دوستی با دشمنان مومنین به آنان ظلم کرده‌اند و نه تنها سودی نبرده‌اند بلکه زیان دیده‌اند (آلوسی، ۱۴۱۵: ۳/۳۲۵). «به همین جهت است که خدای تعالی بیان مذکور را با جمله: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» تعلیل نموده و بیان می‌کند که چرا اینگونه مؤمنین ملحق به یهود و نصارا هستند» (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۳/۳۷۳). ظلم مانع از یافتن مسیر حق و عدالت شده و محرومیت از هدایت الهی را به دنبال دارد. روشن است محرومیت از هدایت الهی به معنای گمراه شدن فرد است و انسان گمراه (ضالّ) همواره در حیرت و سرگردانی بوده و از یافتن مسیر درست ناتوان است.

۵. انحراف از مسیر درست

قرآن کریم در آیات پرشماری برپیمودن «صراط مستقیم» تأکید می‌کند

(یس/۶۱-۶۲؛ انعام/۱۶۱، ۱۵۳؛ آل عمران/۱۰۱ و...) و از انحراف از آن هشدار می‌دهد (انعام/۱۵۳). خداوند به مومنین هشدار می‌دهد که در صورت اظهار دوستی با دشمنان خدا و مومنین از مسیر درست منحرف خواهید شد (ممتحنة/ ۱) «مراد از «سَوَاءَ السَّبِيلِ» طریق مستقیم است» (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۱۹/ ۲۲۸). یعنی دوستی با دشمنان خدا و مومنین سبب انحراف از جاده و راهی درست است که انسان را به هدف‌ها و مصالحش می‌رساند، زیرا نیل بدین هدف‌ها فقط در پیروی از کتاب خدا و دوستداری دوستان و اولیاء اوست نه در دوستی ورزیدن نسبت به دشمنان او (مدرسی، ۱۴۱۹: ۱۵/ ۳۰۲).

انحراف از صراط مستقیم مانع از رسیدن به مقصود شده و سبب هلاکت انسان خواهد شد. افزون بر اینکه از راه تقوی منحرف شده «تیشه به ریشه زندگانی خود زده است که دشمنش را از اسرارش با خبر ساخته و این بدترین انحرافی است که ممکن است به شخص مؤمن بعد از وصول به سرچشمه ایمان دست دهد» (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴: ۲۴/ ۱۳).

تحریف حقایق و وارونه کردن حقیقت از عمده‌ترین صفات یهود است که شماری از آیات قرآن از آن پرده برداشته‌اند (بقره/۷۵؛ نساء/۴۶؛ مائده/۱۳، ۴۱). نتیجه چنین ویژگی‌ای انحراف از راه مستقیم و افتادن در ورطه هلاکت است. با این وصف چگونه می‌توان به اخبار و گزارش‌های آنان اعتماد کرده و آنان را به عنوان دوستی مورد اطمینان برگزید.

نتیجه‌گیری

رابطه ولایی - به معنایی آمیختگی روحی با دشمنان خدا و مومنین - مورد نهی خدا در آیات قرآن قرار گرفته است. با مراجعه به آیات قرآن و تفاسیر فریقین و توصیف و تحلیل مضمون آیات به دست آمد که این نهی برای دور ماندن از آسیب‌های نهفته در این رابطه است. آمیختگی روحی با یهود و نصارا سبب جایگزینی سبک دشمنان با سیره دینی مسلمانان در جامعه شده و دوری از عدالت و حق‌طلبی را به دنبال دارد. دوستی با یهود و نصاری به امید یاری آنان توهمی بیش نیست زیرا یهود و نصارا علیه مسلمانان اتحاد شومی دارند و هرگز به یاری مسلمانان نخواهند آمد. ورود به جرگه یهود و نصاری، محرومیت از هدایت الهی و انحراف از مسیر درست از دیگر پیامدهای دوستی با آنان است که در این تحقیق مختصر به آن دست یافتیم.

منابع و ماخذ

۱. آلوسی، محمود. (۱۴۱۵ق). روح المعانی. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دار الشامیه.
۴. طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۳۵۲ش). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۵. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار المعرفه.
۶. صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ق). الفرقان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۷. فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۳۹ق). من وحی القرآن. بیروت: دار الملائک للطباعه والنشر.
۸. قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴ش). الجامع لأحكام القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۹. مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ق). من هدی القرآن. تهران: دار محبی الحسین علیه السلام.
۱۰. مراغی، احمد مصطفی. (بی تا). تفسیر المراغی. بیروت: دار الفکر.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر؛ و همکاران. (۱۳۷۴ش). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.